

BORDER IDENTITY: MARAMUREȘUL ISTORIC, DE-O PARTE ȘI DE ALTA A TISEI

Camelia BURGHELE*

BORDER IDENTITY: HISTORICAL MARAMURES, ON BOTH TISA BANKS

Abstract

The mechanisms of identity construction for the Romanian communities on the right Tisa (Ukraine) villages as related to the local Ukrainian majority have been under our attention the last years. The Transcarpathian Maramures Romanians topic required several field trips – finalized with ethnological observations onto the cultural environment which exists there (clearly reflected into obvious language modifications or ancient customs and spiritual models but also into guarding the Romanian identity patterns – common to those of the Romanians on the other Tisa bank, the Romanian Maramures)

In the context of globalization and Europeanization, or more precisely in the context of forming the national and ethnical state union, conventionally called The European Union, certain necessary distinctions are made between the terms *boundary* and *frontier*. The boundary is a paradoxical concept: it separates and unifies at the same time, leading towards a high degree of permeability of the limits. One of the most important elements in outlining a identity related attitude is *territoriality*. Minority anthropology speaks of *border - identity* as if it were a special kind of identity built once the enclave is bound to the motherland, the two being only separated by a administrative border: this being the case of the Transcarpathia Romanians. Tisa is seen as a concrete, tangible border which separates the two macro-political territories: Romania on the left and Ukraine on the right side of Tisa. On the other side, Romanians here see the villages as if they belonged to a territorial unity which cannot be destroyed – that of the historical Maramures. Their belonging to a common space which is not only physical and geographical but also cultural and ethnical is very obvious: the Romanians on the right hand bank of Tisa are perfectly aware of their Romanian heritage, which mainly manifests on a linguistic level but also on a common tradition level with the Romanians on the left hand bank of Tisa.

There has been research developed on several levels on the field study within the right Tisa bank (Transcarpathian Ukraine) in order to define group identity and *border identity*: a language level (the extent to which Romanian is used), a religious level (guarding the inherited religion or adhesion to neo-Protestantism), an economic level (attitude towards labor and living conditions), a mythical-magical-ritual level (guarding certain magical practices), social networking (especially marriages) and everyday life.

Key words: border identity, identity construction, territoriality, boundary, frontier.

Antropologia minorităților a impus în ultimele decenii, în contextul procesului de redefinire a conceptelor - în mare parte generat de procesele multiple aferente multiculturalității - o vastă paradigmă terminologică, cuprinzând termeni dintre cei

* Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău. Email: cameliaburghel@yahoo.com.

mai prolifici pentru istoria orală, teoria mentalităților sau etnologie. Apelând la această terminologie sugestivă, putem discuta, în cazul acelei părți din Maramureșul istoric ce se găsește dincolo de Tisa, despre o *comunitate istorică românească*; antropologii numesc cu această sintagmă comunitățile românești situate pe teritoriul statelor vecine României, de cele mai multe ori în proximitatea granițelor, în continuarea spațiului teritorial românesc locuit de români, pentru a le diferenția de *diaspora românească*.

Luăm în discuție teritoriul de dincolo de Tisa, din Transcarpatia, Ucraina¹, cunoscut sub numele de *Maramureșul istoric*, sau, cum afirma Mihai Dăncuș, arealul celui "voievodat maramureșan" care, "ca formă superioară de organizare politică și administrativ-teritorială" a fost punctul de plecare "al unei civilizații țărănești de un înalt nivel, care prin forța tradiției se va transmite peste veacuri până aproape în zilele noastre"².

Facem convenita precizare că mecanismele de construire a identității comunității de români din satele din dreapta Tisei, în relație cu majoritatea ucrainiană, locală, au stat în atenția noastră în anii din urmă³, incitând la numeroase incursiuni în teren, finalizate cu observații etnologice asupra climatului cultural existent aici (repercutat în glisări vizibile în domeniul limbii sau a matricei obiceiurilor strămoșești și a modelelor de spiritualitate, dar și în hotărâta ancorare în repere identitare românești clare, indubitabile, comune cu cele ale românilor de dincoace de Tisa, din Maramureșul românesc).

Revenind la termenul de *comunitate istorică românească*, trebuie menționat că, în mod concret, în perioada comunistă, relațiile statului român cu aceste comunități istorice au fost aproape inexistente sau foarte slab reprezentate, dar după 1989 ele au intrat în atenția politicienilor și a cercetătorilor sociologi, antropologi sau istorici, care au încercat inițierea unor acte de recuperare etnico-culturală; din punct de vedere politic au fost ajutate, uneori, prin diferite politici de susținere, pentru păstrarea sau reafirmarea identității românești.

În ultima perioadă, cercetătorii etnologi atrag atenția asupra faptului că este important ca aceste comunități istorice românești să fie studiate nu ca niște locuri exotice (dar nici nu trebuie evocată pur și simplu existența lor), ci trebuie să se țină seama de momentul istoric pe care îl traversează România însăși: cel al secolului XXI, din Uniunea Europeană, în care *border identity* trebuie să fie încurajată iar identitatea culturală trebuie să fie stimulată pentru ca grupul să se poată opune unui prea incisiv proces de globalizare și asimilare culturală.

Amintim, fără a intra în detalii, și doar din punctul de vedere al cercetătorului antropolog, preocuparea pentru comunitățile de români din statele vecine României, începând cu românii din Republica Moldova, inclusiv din Transnistria, și continuând cu românii din Ucraina (din Bucovina de Nord și din Ținutul Herța), din Ungaria (din orașul Gyula și localitățile limitrofe) și din Serbia (din Banatul Sârbesc și de pe Valea Timocului). În fine, în ultimii ani s-a ajuns și la românii care trăiesc în regiunea Transcarpatia din sud-vestul Ucrainei, situată în dreapta Tisei, în zona limitrofă județelor Maramureș și Satu Mare din România.

¹ Transcarpatia este așezată, în cea mai mare parte, în Carpații Păduroși și se învecinează la sud-est cu România prin trei raioane: Rahiv (Rahovo), Teacev (Teacevo) și Hust. Transcarpatia are 13 raioane și 28 de orașe: Ujgorod (120.000 locuitori), Beregovo, Mucacevo, Hust, Teacevo, Rahiv și altele. Potrivit recensământului efectuat în 2001, în regiunea Transcarpatia au fost înregistrați peste 45.000 de români, dintre care 32.000 locuiesc într-o zonă compactă care a făcut (și face) parte din Maramureșul istoric. Cei mai mulți dintre românii care trăiesc în dreapta Tisei locuiesc în raioanele Teceu (Teacevo) și Rahău (Rahivo), în satele Apșa de Jos, Slatina, Topcino, Strâmtura, respectiv Biserica Albă, Apșa de Mijloc, Plăiuț și Dobric. Este vorba, așa cum spuneam, despre aproximativ 32.000 români, adică 2,6 % din populația regiunii (12% din populație în Teceu și 11% în Rahău). Arealul acoperit de cele două raioane constituie un spațiu compact românesc în Ucraina și formează populația majoritară în 13 localități. Mai există încă aproximativ 300 de etnici români care trăiesc în alte raioane din Transcarpatia.

² Mihai Dăncuș, *Zona etnografică Maramureș*, Editura Sport-Turism, București, 1986, p. 16 – 17.

³ Menționăm că lucrarea de față face parte dintr-o cercetare mai amplă - *Asumarea identității culturale în comunitățile românești din Maramureșul ucrainian (Transcarpatia - Ucraina) conservare și/sau dinamică socio-culturală în context multiethnic*, în proiectul Academiei Române: "Valorificarea identităților culturale în procesele globale", Fondul Social European, POSDRU 2007-2013.

Similar, doar la nivel de semnalare, notăm faptul că, în ultima vreme, a început să se vorbească tot mai mult despre o *euoregiune a Maramureșului istoric*. De altfel, în contextul globalizării și europenizării actuale, mai precis în contextul formării conglomeratului statal național și etnic denumit convențional Uniunea Europeană, se fac unele delimitări - devenite necesare - între termenii *graniță* și *frontieră*. Granița este un concept paradoxal: ea separă și unește totodată, conducând spre un ridicat grad de permeabilitate a limitelor.

Păstrând registrul de abordare, unul dintre cele mai importante elemente în conturarea unei atitudini identitare este *teritorialitatea*. În mod concret, raportarea la un teritoriu fizic – dar și mitic sau mental – se construiește prin acționarea a două pârgii:

- poziționarea față de țara mamă, adică față de un teritoriu geo-politic de referință;
- asumarea unei teritorialități particulare, specifice, într-un spațiu geo-politic străin, sub forma unei enclave;

Din punctul de vedere al antropologiei culturale și sociale suntem și apropiați, dar și îndepărtați de aceste grupuri, și de aici pornesc o serie de abordări ce țin de conceptele de *identitate* și *alteritate*, generate în ambele sensuri: și de la *noi* către *ei*, dar și de la *ei* către *noi*.

Antropologia minorităților vorbește despre *border identity* ca despre un tip special de identitate ce se construiește atunci când enclava este lipită de țara mamă, cele două teritorii fiind despărțite doar printr-o graniță administrativă; este și cazul despre care vorbim, cel al românilor din Transcarpatia.

Este unanim acceptat faptul că prezența frontierei modelează procesele mentale, afective și sociale, astfel încât putem înțelege de ce specialiștii teoreticieni ai *border* sau *frontier identity* susțin că există o sociologie a frontierelor, întocmai cum există și o antropologie a frontierelor, o psihologie a frontierelor și, mai ales, o politică a frontierelor⁴.

Altfel spus, frontierele nu *se definesc*, ci ele *definesc*, frontierele fiind, deseori, un produs al procesului de construcție mentală a spațiului. De altfel, hotarul sau granița poate fi o limită între *eu* și *ceilalți*, dar nu neapărat una precisă, ci una ce poate aparține, filozofic vorbind, unei accepțiuni mai vagi, mai permeabile, ca opus al unei definiții precise, clare, fără echivoc⁵.

De aceea, discursul despre *celălalt* în imagologie sau teoria mentalităților se construiește progresiv, pe mai multe nivele⁶, primul dintre ele fiind chiar cel al receptării graniței, fenomen ce implică un amplu proces de reevaluare a identității în raport de alteritate. Concret, în cazul luat în discuție, este vorba despre o referențialitate teritorială multiplă; Tisa este văzută ca o graniță reală, fizică, prin care cele două teritorii macropolitice sunt despărțite: România în stânga și Ucraina în dreapta Tisei. Pe de altă parte însă, românii de aici receptează satele lor ca făcând parte dintr-o unitate teritorială indestructibilă, cea a Maramureșului istoric. Apartenența la un spațiu nu doar fizic, geografic, ci și cultural și etnic comun este foarte vizibilă, iar românii din dreapta Tisei au o perfectă conștiință a românității lor, manifestată cu precădere la nivel lingvistic dar și la nivelul tradițiilor comune cu românii din stânga Tisei.

Observațiile directe de teren ne-au determinat să vedem, din punctul de vedere al teritorialității, o serie de trei repere în construcția *border identity* a românilor ucrainieni:

- primul, concret, obligatoriu, care guvernează viața de zi cu zi a românilor transcarpatici, este cel al spațiului geo-politic căruia îi aparțin de facto: o țară care se numește Ucraina, în care românii sunt cetățeni ucraineni, beneficiază de drepturi și sunt constrânși la obligații specifice legislației acestui stat;
- al doilea, etnic, sentimental, emoțional, cultural, este cel al țării căreia îi aparțin, potrivit naționalității lor: România, pe care o văd ca pe o matcă, un spațiu "al lor" și de care au fost despărțiți doar prin hazardul istoriei;
- al treilea element de referențialitate teritorială este Maramureșul istoric, spațiu proximal de legitimare identitară, unitate nu doar teritorială ci și culturală și, de multe ori, cu componente mitice.

⁴ I. Bădescu, D. Dungaciu (coord), *Sociologia și Geopolitica frontierelor*, vol I și II, București, 1995.

⁵ Gabriel Liiceanu, *Despre limită*, Editura Humanitas, București, 1994, p. 40.

⁶ Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Editura Humanitas, București, 1997, p. 71.

În radiografia de teren demarată în satele românești din dreapta Tisei (Ucraina Transcarpatică) pentru definirea identității de grup și a *border identity* au fost cercetate mai multe paliere; primul dintre ele a fost palierul lingvistic, unde s-a urmărit nivelul de înțelegere, cunoaștere și utilizare a limbii materne, contextele folosirii acestei limbi, gradul de cunoaștere și nivelul de utilizare al altor limbi (în principiu ucrainiana și rusa). În structura de detaliu a planului etno-lingvistic au putut fi surprinse și raportarea, în imaginar, la alte limbi, părerea despre alți vorbitori de alte limbi sau rolul limbii materne în selecția maritală, adică detectarea unor resorturi pentru fundamentarea alterității (cum îi privesc românii de aici pe *ceilalți*, pe străini: dacă îi asimilează, dacă îi rejectează, dacă îi acceptă, dacă îi apreciază).

Un alt palier a fost cel al religiei. Au fost urmărite opțiunea religioasă, ca efect al păstrării unei mărci identitare, dar și raportarea la alte confesiuni religioase, ca element de generare a alterității.

Din punct de vedere economic, au fost luate în discuție proprietatea și sistemul de moștenire, dar a fost abordată și o latură imagologică: felul în care se raportează românii, din perspectivă economică (a averii moștenite sau dobândite și a atitudinii față de muncă), la celelalte etnii.

Pe celălalt palier major, cel social, interesul a fost suscitată tot de alteritate: sistemul de referințe etnoculturale ce generează delimitarea etnicului român de *celălalt* și cele mai relevante atribute imaginare ale fiecărui grup etnic ce interacționează cu românii. Importante au fost și catalogarea practicilor sociale de contact și a circumstanțelor de desfășurare a acestora.

Un alt aspect care a dezvăluit informații extrem de interesante în conturarea *border identity* a fost planul mitico-magico-ritualic: practicile magico-ritualice, interferența cu planul religiei, apariția unor modificări în structura ritualurilor și eventualele glisări mentalitare, practicile cutumiare centrate pe diferite evenimente sau sărbători.

Grupul etnic al românilor din dreapta Tisei este alcătuit, în fond, din câteva rețele sociale, construite pe trei paliere: relațiile de rudenie, vecinătățile și comunitatea locală. În cadrul categoriei parentalului au fost observate nivelurile și înlănțuirile teritoriului parental, cu accent pe căsătoria endo- și exogamă, contextele activării rețelei parentale (cu accent pe sărbători și pe obiceiurile vieții de familie), precum și componența și structura grupurilor/neamurilor.

Vecinătățile au fost măsurate din punctul de vedere al coeziunii cu grupul proximal dar și cu grupul etnic al românilor din România și mai ales din arealul Maramureșului; în ceea ce privește comunitatea locală, au prezentat mare interes: structura socială, coeziunea internă comunitară, importanța elementului lingvistic și a celui confesional dar și aspecte comunitare ce țin de regimurile juridico-administrativ (raporturile cu autoritățile), politic și civic, economic (cu precădere migrația pe piața de muncă).

Deseori, configurarea teritoriului identitar a condus la reprezentarea unor hărți mentale, instrumente de lucru firești pentru geografia socială.

Campaniile de teren au vizat în mod special localități cu populație majoritar românească. Așa cum aminteam anterior, majoritatea din cei aproximativ 32.000 de români maramureșeni din Transcarpatia locuiesc compact într-o zonă situată între Tisa și Carpații ucrainieni, la frontiera cu România. Satele românești sunt înconjurate de sate ucrainiene (de ruteni sau de huțani) și maghiare și sunt incluse, administrativ vorbind, în două raioane: Teaciv – Teceu și Rahiv – Rahău. Statisticile arată că în această regiune etnicii români sunt pe locul al treilea ca număr de populație, după ucrainieni și maghiari. Se semnalează faptul că, deși mai locuiesc români și în alte zone și, împreună, numărul românilor din Transcarpatia depășește cifra de 40.000, totuși nu a fost organizat un raion administrativ care să fie majoritar românesc⁷.

Din perspectiva istoriei contemporane, dar și a oralității, despre populația care trăiește în nord-vestul României, dincolo de râul Tisa, înafara granițelor României, în regiunea

⁷ Ion Popescu, Constantin Ungureanu, *Românii din Ucraina între trecut și viitor*, Editura Primus, Oradea, 2009, p. 62.

Zacarpattia sau Transcarpattia, se vorbește ca despre "o importantă comunitate românească", dominată de aceleași caracteristici ca și Maramureșul românesc cu care, de altfel, formează o unitate geografică, etnică și istorică, chiar dacă nu și una administrativă. Teritoriul despre care vorbim este denumit, convențional, de istorici, "Maramureșul istoric" dar localnicii români numesc acest spațiu drept "România Mică". Cu precizie și rigoare istorică, dar și cu un zâmbet amar și ironic, istoricii români punctează faptul că în 1919, la Conferința de Pace de la Paris, marile puteri au decis ca acest teritoriu să revină... Cehoslovaciei, fapt de neînțeles astăzi pentru noi, în condițiile în care românii de aici nu au nimic în comun nici cu cehii, nici cu slovacii ("a fost anexat Cehoslovaciei fără consultarea prealabilă a dorinței locuitorilor din acest teritoriu"⁸). În 1939, Ungaria horthystă a anexat acest teritoriu, iar după al doilea război mondial, în urma unei înțelegeri definitive de Stalin cu conducătorii de la Praga, zona trece în componența URSS, mai precis a Republicii Sovietice Socialiste Ucrainiene. Chiar dacă de-a lungul istoriei frontierele locale au fost schimbate la fel de des ca regimurile politice, comunitatea de aici și-a păstrat unitatea, modul de gândire, tradițiile și limba maternă.

În termeni statistici, arealul despre care vorbim este cel mai compact areal românesc din Ucraina, românii constituind majoritatea absolută în 13 localități: 9 localități în raionul Teceu - orașelul Solotvino (Slatina), localitățile Dibrova (Apșa de Jos cu cotul Valea-Malului), Glubochii Potoc (Strâmtura), Topcino (Teteș), Podișor, Băscău, Cărbunești, Bouțu Mare și Bouțu Mic și 4 localități în raionul Rahău - Belaia Țercovi (Biserica Albă), Srednee Vodeanoe (Apșa de Mijloc), Plăiuț și Dobric. Trebuie adăugat faptul că pe teritoriul Transcarpatiei ucrainiene mai locuiesc români, dar fără să putem vorbi despre "comunități românești" și, oricum, deși interlocutorii noștri vorbesc despre existența acestor mici grupuri de români, nu fac obiectul cercetării noastre⁹.

La ultimul recensământ (2001), românii din Transcarpattia au declarat într-o proporție de 98,2 la sută limba română drept limbă maternă și doar 0,7% - ucrainiana, 0,5% - rusa și 0,5% - maghiara.

Conform statisticilor, în zonele locuite astăzi în mod tradițional compact de românii din Transcarpattia, asimilarea lingvistică artificială, în condițiile actuale, nu are sorți de izbândă. La românii maramureșeni se înregistrează creșterea sporului natural, astfel că nu par a fi predispuși să se asimileze din punct de vedere lingvistic, iar sporul natural, locuirea tradițională la țară și funcționarea limbii materne în toate domeniile din zonă (peste 70% din români își desfășoară activitatea într-un mediu românofon) ne fac să presupunem că la următorul recensământ numărul oficial al românilor din zonă va crește.

În arealul cercetat, limbile vorbite sunt româna, ucrainiana și rusa. Limba română a fost învățată în casă, pentru că în familie se vorbește limba română. Chestionarele lingvistice aplicate unui mare număr de subiecți denotă faptul că românii de aici știu citi și scrie în limba română și o înțeleg perfect. Citesc Biblia în limba română, la fel și ziarele și urmăresc posturi de radio și TV în limba română (cele care pot fi prinse prin antenele de satelit). În relațiile cu autoritățile locale sunt folosite tot limba română, în plan local.

În multe localități există inscripții bilingve, cu nume românești și ucrainiene. Spre exemplu, Apșa de Jos – Nijnii Apșa, Strâmtura – Glubokii Potoc, Biserica Albă – Belii Țerkovi; altele, însă, au numai nume românești, cum este Plăiuț, Dobric, Topcina.

Din punct de vedere lingvistic, se vorbește o limbă română arhaică, specifică secolului al XIX-lea, cu o serie de cuvinte preluate din ucrainiană și rusă sau maghiară.

⁸ Alexandru Filipașcu, *Ucrainienii din Maramureș*, Sibiu, 1945, în Cristina Țineghe, "Dezmembrarea Maramureșului istoric: decizii politice, reacții și consemnări în mărturii contemporane (1919–1923)", București, Editura Centru de Studii pentru Resurse Românești, 2009, p. 184.

⁹ Locuiesc români (într-un număr relativ mic) în orașele Ujgorod, Mucacevo etc. Unii mai vorbesc românește, deși mulți s-au declarat ucrainieni: 40% din populația satului pe cale de ucrainizare Vodița (Apșița Veche), 7% în satul Grușevo (aici a funcționat mănăstirea istorică românească din Peri); de asemenea, limba română este vorbită (dar numai la nivel de familie) în câteva dintre satele raionului Vinogradovo; o anume formă, arhaică, a limbii române este vorbită de aproximativ 1.000 – 1.500 de „volohi-loșcarini”, declarați și trecuți ca ucrainieni sau romi la ultimele recensăminte, din satele Mircea, de pe granița cu Slovacia (raionul Velykyi Berezin) și Poroșcovo, de la poalele Munților Păduroși (raionul Perecin).

În concluzie, acești "urmași ai dacilor liberi", cum le place să se numească românii maramureșeni din dreapta Tisei, deși dominați de atâtea imperii și regimuri, sunt un exemplu de păstrare a identității naționale și a limbii materne. În decurs de 80 de ani, aceștia nu numai că nu s-au lăsat asimilați de cehi, austro-ungari sau sovietici, dar au prosperat, numărul celor ce se declară astăzi români crescând continuu.

În localitățile românești funcționează bine un sistem de învățământ primar și secundar în limba română și, surprinzător, chiar dacă unele dintre satele cercetate sunt răsfirate sau relativ mici, la nivel de cătune, predomină personalul calificat și foarte tânăr. Practic, în fiecare localitate românească funcționează cel puțin o școală în limba română. Așadar, învățământul se desfășoară în sistem primar și gimnazial (13 școli românești) și câteva clase de liceu, la Slatina. Elevii (între 4.500 – 5.000) sunt instruiți de aproximativ 300 cadre didactice, cele mai multe cu studii superioare sau medii; în medie, anual 30 de elevi români din această zonă devin studenți la secția în limba română a Universității de Stat din Ujgorod sau a Institutului tehnologic din Mucacevo și a Școlii muzicale din Ujgorod și încă aproximativ 30 - 40 de absolvenți români își fac studiile în mediul universitar din România. Mai exact, în cadrul Universității Naționale din Ujgorod funcționează o secție de învățământ superior în limba română unde, o dată la doi ani, sunt alocate 10 locuri pentru potențialii studenți de etnie română, însă calitatea actului de predare suferă mult datorită slabei dotări didactico-materiale. Există o Societate a Tineretului Român "Mihai Eminescu" înregistrată în 2003, la Ujgorod.

Din punct de vedere politico-administrativ, în acest moment românii maramureșeni nu sunt prezenți în Parlament sau în Consiliul regional, ci doar la nivelul deputaților raionali. Primarii comunelor românești (5 din cele 6 primării) sunt reuniți, din 2004, într-o asociație proprie, "Asociația Primăriilor românești din dreapta Tisei".

În satele românești există mai bine de 100 de comunități confesionale și în toate se organizează serviciu religios în limba română. Dar, fapt îngrijorător pentru păstrarea identității etnice și confesionale, în urma divizării bisericii ucrainiene și ca efect al unui prozelitism dus la cote extreme, foarte mulți dintre credincioși și-au părăsit vechea religie, devenind martori ai lui Iehova.

Astfel, majoritatea credincioșilor români din zonă au trecut la neoprotetantism, făcând parte din Organizația religioasă a Martorilor lui Iehova (care are 87 de comunități și 32 de case de rugăciuni). Aceștia sunt organizați într-o singură regiune teocratică românească din componența căreia fac parte 4 raioane teocratice.

După ce au pierdut pozițiile tradiționale, pe locul doi au ajuns credincioșii creștin-ortodocși din cadrul Bisericii Ortodoxe Ucrainiene (subordonată Patriarhatului Moscovei). Ortodocșii au 7 parohii cu 6 biserici și 4 preoți care oficiază în limba română; în construcție se găsește o biserică la Plăiuț (preotul nefiind român). În Transcarpatia mai există 4 comunități romano-catolice.

Cele mai multe persoane intervievate au fost de religie iehovistă – Martorii lui Iehova – dar și de religie pravoslavnică ortodoxă, greco-catolică sau romano-catolică.

Din punctul de vedere al tradițiilor istorice și al patrimoniului cultural, în fiecare sat este câte o biserică creștină, ortodoxă și (sau) greco-catolică. Bisericile ortodoxe sau greco-catolice sunt deservite de preoți care slujesc în limba română. Majoritatea dintre ei au studiat în România, dar și la Kiev sau Moscova. Toate bisericile se subordonează Episcopiei de la Hust, dar și Patriarhiei ruse de la Moscova.

Majoritatea bisericilor vechi sunt din lemn și sunt considerate monumente de patrimoniu, fiind construite în stil maramureșean. Cea mai veche biserică de lemn este cea din Apșa de Mijloc, care se spune că veghează satul de pe un deal încă de la 1428.

Cimitirele vechi sunt părginite, cu morminte fără cruci sau ale căror inscripții au fost șterse de vremuri. Unele morminte sunt atât de vechi, încât nimeni nu mai poate spune cui aparțin. Din mărturiile localnicilor am înțeles că mai multe cimitire au fost chiar nivelate, iar autoritățile au interzis acolo înmormântările timp de 50 de ani. Cimitirele moderne au un aspect mai ciudat, cu pietre funerare din marmură neagră pe care sunt incizate printr-o tehnică specială, modernă, importată din occident, imaginile defuncțiilor.

Mai notăm la observațiile dedicate religiei și un proiect important al românilor din zonă, și anume reconstrucția Mănăstirii Peri, lăcaș sfânt ctitorit de Dragoș și înzestrat ulterior cu domenii vaste, cu o maximă înflorire în secolul XVI, locul unde s-au scris vechile manuscrise maramureșene și s-au tradus texte religioase și apocrife care la început au circulat în copii manuscrise, mai târziu tipărintu-se (mănăstirea era înzestrată și cu o tiparniță). A fost distrusă la începutul secolului al XVIII-lea de către oștenii lui Rakoczi¹⁰. La mănăstirea Peri a fost editată pentru prima dată Sfânta Scriptură în limba română.

În comunitățile de aici predomină căsătoriile endogame (endogamie de grup), dar există și căsătorii mixte, între români și ucrainieni, deși relativ puține. Se căsătoresc rudele apropiate între ele, frecvent veri de gradele 3 și 4, dar uneori chiar și veri de gradul doi sau chiar veri primari. Vârsta căsătoriei este una redusă: 15 – 16 ani la fete și 18 – 20 ani la băieți. Aceste căsătorii se realizează cu dispensă de la Primărie și astfel se intră în legalitate.

Ocupațiile cele mai des întâlnite sunt agricultura, ca ocupație tradițională, și comerțul. Foarte mulți bărbați sunt plecați la muncă în Rusia sau în câteva țări occidentale: Portugalia, Italia, Spania.

Mulți dintre intelectualii satelor au renunțat la profesiile lor de bază – ingineri, profesori, doctori, stomatologi – și se ocupă acum de comerț, de "biznis"-uri, având firme prospere.

Pentru că salariile sunt foarte mici, mai ales în cazul bugetarilor, cei mai mulți români lucrează în construcții, "la stroit", mai ales în Rusia. De cele mai multe ori pleacă la muncă în altă parte bărbații, dar uneori sunt însoțiți și de soții. Bani buni se câștigă și cu prelucrarea lemnului. Dar una dintre cele mai profitabile afaceri ("biznis-uri", cum se spune aici) ale românilor ucrainieni este "comerțul cu răsărită", cu semințe de floarea soarelui. Interesant este însă faptul că aceste semințe nu se vând, așa cum am crede, pentru ulei, ci se împachetează în punguțe mici și se vând ca semințe prăjite, mai ales pe stadioane, la meciuri, sau pe stradă, în marile orașe. Cele mai bune piețe de desfacere sunt în Bielarus și Rusia. Este vorba despre un comerț en gros, care se măsoară în tone de floarea soarelui, denumită, de altfel, de localnici, "aurul negru al românilor ucrainieni" și care aduce profituri imense vânzătorilor. Ulterior, profitul se vede în mărimea casei construite, la venirea acasă, cu banii obținuți din vânzarea florii soarelui.

O altă afacere foarte rentabilă este contrabanda cu țigări sau votcă, de producție ucrainiană, dar și transportul muncitorilor în țările străine unde aceștia lucrează, cu microbuze sau autobuze.

Cu banii obținuți din munca în străinătate românii încep noi "biznis-uri", dar numai după ce își ridică locuințe impresionante, adevărate palate, după modelul oșenilor, astfel încât toate satele românești seamănă bine cu celebrul sat Certeze de lângă Negrești Oaș. Localitățile românești din această zonă sunt cele mai arătoase din Transcarpatia, iar românii sunt cunoscuți ca fiind cei mai gospodari și întreprinzători din regiune, și, în consecință, cei mai înstăriți. Această atitudine față de muncă, cuantificată în case impresionante, explică și endogamia de grup foarte bine conturată în zonă.

Așa cum este de așteptat, românii muncitori ajung să trăiască foarte puțin în casele construite, pentru că cea mai mare parte a anului sunt plecați în străinătate la muncă. Satul e pustiu tot timpul anului, din cauza migrației sezoniere pentru muncă. Pe ulițele satelor pot fi văzuți doar elevii și oamenii bătrâni. Satele se animă brusc de sărbători, când toți cei plecați se întorc în sat, pentru a-și petrece Crăciunul și Paștele alături de familii. De cele mai multe ori, aceste reveniri periodice în sat sunt și prilejuri pentru a controla stadiul construcției caselor sau pentru a lua o serie de decizii referitoare la finalizarea ori modificarea/modernizarea acestora. Paradoxul este că, lucrând în străinătate, tinerii sunt mai mult plecați înafara satului și nu apucă să stea aproape deloc în case. Unii trebuie să le modernizeze între timp, astfel încât să nu se lase mai prejos față de vecini și se ajunge la situația paradoxală că se demolează acoperișuri sau se modifică încăperile unei case înainte ca locatarul său să fi stat vreodată în ea...

¹⁰ Mihai Dăncuș, *op. cit.*, p. 22.

Românii mai săraci, care încă nu au apucat să își ridice case noi, sau ucrainenii localnici, trăiesc în case mai mici, construite în cel mai pur stil comunist. Casele vechi seamănă toate între ele pentru că nu au acoperiș înălțat. Sunt cubice și nu au acoperișuri ascuțite, pentru că autoritățile sovietice au interzis acoperișurile în unghi și le-au permis doar pe cele joase, din tablă.

Dincolo de o atitudine laudabilă pentru muncă, gospodăriile românilor ucrainieni întrec orice închipuire. Casele mai vechi au câte două etaje și sunt împodobite cu flori iar cele noi sunt adevărate palate cu zeci de camere. Casele noi și mari sunt considerate motive de fală și de concurență sau supremație între vecini și rude, astfel încât se consideră că bogăția omului se măsoară în dimensiunile casei: cu cât casa este mai mare, cu atât proprietarul este mai mare gospodar. Și, așa cum spuneam, românii de aici sunt considerați cei mai bogați locuitori ai Ucrainei, astfel încât prima măsură luată atunci când "biznis-ul" înflorește, este o nouă mărire a casei, pentru ca clădirea să fie mereu mai mare decât a vecinului.

Vilele românilor sunt construite din beton de cea mai bună calitate și cărămidă groasă. Tocmai de aceea, în fața multor case se ridică adevărate depozite de materiale de construcție; nu se face deloc economie la granit sau marmură, la geamuri termopan sau balustrade de inox.

Maramureșenii de aici spun cu mândrie că nu își vând niciodată casele, pentru că ele reflectă hărnicia și averea omului, dar, dincolo de aceasta, nu le vând din acel motiv pentru care practică endogamia de grup: este o modalitate de a-și păstra grupul etnic și cultural bine încheșat și de a conserva averea în interiorul grupului, asigurând, astfel, bunăstarea și, deci, perpetuarea neamului propriu. Desigur, prezența și continuarea tradiției de a construi case făloase este încă o marcă identitară a românilor ucrainieni, dar care poate fi citită, în oglindă, ca o continuare a unei atitudini identice a maramureșenilor din România.

În ciuda faptului că vilele cu unul sau cu mai multe etaje sunt dotate cu tot confortul și sunt împodobite frumos cu multe flori, încălzirea lor se face cu lemne și cu cărbune, nu cu gaze, deși pe lângă satele românilor din Transcarpatia trece conducta de gaz a Ucrainei.

Drumurile sunt foarte proaste, pentru că nu se alocă bani de la bugetul de stat pentru construirea căilor de acces. Sătui să tot meagă prin noroi, românii au început să își facă singuri drum, cu banii lor, astfel încât s-a ajuns la încă o situație paradoxală: fiecare gospodar își face drumul din dreptul casei lui, și, ca urmare, deseori drumurile sunt o combinație de porțiuni din beton, din pământ bătut, din asfalt sau din pietriș.

Pe plan spiritual, se poate observa o atitudine divergentă: pe de o parte, intelectualii locali conștientizează importanța conservării patrimoniului cultural local, ca modalitate eficientă de păstrare a identității românești – dovadă fiind activitatea grupurilor folclorice locale, inițierea unor întâlniri tematice la nivelul administrației locale sau doar în plan cultural (uneori și cu personalități din România) sau fondarea unor mici muzee particulare – dar și un efect puternic al globalizării: aderarea la sectele neoprotestante a dus la renunțarea la tradiții, migrația în străinătate a forței de muncă a impus tipare noi în viața cotidiană iar modernizarea vieții a condus la multiple mutații în mentalitatea colectivă.

Cât privește abordările folclorice ale zonei, ar trebui să remarcăm că zona a suscit interesul specialiștilor și înainte de marea unire, dar, mai ales, după: "mai ales după 1918, odată cu unirea Transilvaniei cu România, Maramureșul stârnește interesul cercetătorilor"¹¹. Unul dintre pionierii cercetării folclorice a zonei este Alexandru Țiplea, care a publicat, la începutul secolului trecut, în *Analele Academiei Române*, seria a II-a, tom XXVIII, 1905/1906, *Memoriile Secțiunii Literare*, câteva "Poezii populare din Maramureș". Născut în Biserica Albă la 1885, Țiplea publică o serie de piese de folclor culese din satul natal: "balade, doine, descântece și strigături, scrise în forma în care se aud în Maramureș. Cea mai mare parte au fost auzite în satul românesc Biserica Albă, așezat pe malul drept al Tisei și în fața căruia se află orașul Sighet, pe malul stâng al Tisei". Culegerea e considerată de etnologi și istorici ai folclorului (Ion Cuceu și Iordan Datcu) drept o lucrare valoroasă.

O serie de texte de folclor din zonă sunt adunate de Dumitru Pop în "Folcloristica Maramureșului", Editura Minerva, București, 1970 și, mai recent, de Dumitru Luga în

¹¹ Marianne Mesnil, Asia Popova, *Studii de etnografie balcanică*, Editura Paideia, 2007, p. 184.

volumul "Maramureș, țară veche. Antologie de folclor de pe Cursul Superior al Tisei (1672 – 1908), Editura Cybela, Baia Mare, 2008. "Am adunat aproape tot ce s-a tipărit (sau s-a descoperit) din folclorul maramureșenilor care locuiesc pe cursul superior al Tisei, fluviu care își adună apele din Carpații Maramureșului, de la Tisa Albă și Tisa Neagră până la Apșa, Taras, Neaga, Cosăuți în dreapta și în stânga, Vișeu, Iza cu Mara și Cosău, Săpânța", mărturisește, în *Cuvânt înainte*, Dumitru Iuga.

O privire rapidă peste folclorul zonei atestă categorii, teme și motive comune cu cele ale maramureșenilor români, dar dovedește și faptul că folclorul (și promovarea lui actuală, sub forma unor spectacole reconstitutive) este o altă formulă de *border identity*.

O concluzie parțială a documentării de teren din ultimii ani atestă, așadar, ideea că identitatea comunității românești de la granița ucrainiană a Maramureșului se construiește pe paliere multiple, uneori cu inovații locale sau cu reorientări sub presiunea asimilării culturale, dar întotdeauna în raport de acțiunile, comportamentul și modelele mentalitare ale maramureșenilor din România, așa cum dovedesc multe dintre mărturiile celor intervievați, care își încep, de altfel, povestea, de cele mai multe ori, cu o formulă consacrată: "la noi, la români, la fel ca și la voi..." și abia apoi pomenesc de eventualele diferențe.